

University of Groningen

De Stand van de Noord-Nederlandse Economie

Doets, Bas; Nicolai, Peter; Edzes, Arjen; Koster, Sierdjan; Broekhuizen, Thijs; Los, Bart

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Publication date:
2020

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Doets, B., Nicolai, P., Edzes, A., Koster, S., Broekhuizen, T., & Los, B. (2020). *De Stand van de Noord-Nederlandse Economie: Impact van de coronacrisis*.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

De Stand van de Noord-Nederlandse Economie

Impact van de coronacrisis

12 mei 2020

Colofon

Onderzoekers/auteurs

Bas Doets (E&E advies)

Peter Nicolai (E&E advies)

Arjen Edzes (Rijksuniversiteit Groningen)

Sierdjan Koster (Rijksuniversiteit Groningen)

Thijs Broekhuizen (Rijksuniversiteit Groningen)

Bart Los (Rijksuniversiteit Groningen)

Samenwerkende partijen

E&E advies

Rijksuniversiteit Groningen

Datum

Mei 2020

Inhoud

1. Aanleiding	4
2. Impact van de coronacrisis op de economie van Noord-Nederland	4
3. Mogelijke implicaties op de langere termijn	6
4. Betekenis voor de economische opgaven van het Noorden	7

1. Aanleiding

In de eerste maanden van 2020 stelden wij de paper ‘Stand van de Noord-Nederlandse economie’ op om de Economic Board Noord-Nederland een prikkelend economisch perspectief voor te houden als een spiegel en vooral als ondersteuning van de strategische dialoog over de economie van het Noorden.

Deze paper is afgerond daags voordat het kabinet de maatregelen aankondigde ter verdere verspreiding van het COVID-19-virus. Deze maatregelen hebben een ongekeerde impact op de economie. Hoe hard de dreun precies gaat zijn weten we op dit moment nog niet, maar dat ook de Noord-Nederlandse economie flink geraakt zal worden is duidelijk. Daarom is het niet benoemen van de effecten van de coronacrisis in het licht van deze paper ondenkbaar. Via dit addendum geven wij onze reflectie op de mogelijke gevolgen van de coronacrisis voor de economie in Noord-Nederland. Daarnaast gaan we in op de mogelijke gevolgen voor de langere termijn.

2. Impact van de coronacrisis op de economie van Noord-Nederland

Het CPB heeft ons in een viertal scenario's de gevolgen van de genomen maatregelen voorgerekend. In het gunstigste geval, wanneer de crisis drie maanden aanhoudt, krimpt de economie dit jaar met 1,2% en groeit de economie volgend jaar alweer met 3,8%. We zijn er dan snel weer bovenop. Dit scenario is gezien de huidige ontwikkelingen inmiddels zeer onwaarschijnlijk geworden. Als de crisis een half jaar of zelfs langer duurt, dan krimpt de economie volgens het CPB met 5-7% en is het maar de vraag of er volgend jaar alweer sprake zal zijn van groei.¹ Het IMF becijfert voor Nederland een economische krimp van 7,5% in 2020 (gelijk aan de eurozone) en een groei van 3% in 2021 (versus +4,7% in de eurozone). Volgens de economische voorjaarsprognoses 2020 van de Europese Commissie zal de economie van Nederland in 2020 een recordkrimp van 6,8% kennen (eurozone: 7,75%) en in 2021 een groei van 5% (eurozone: 6,25%). De prognoses van de economische rekenmeesters verschillen dus enigszins, maar wijzen wel dezelfde kant uit. Namelijk de crisis is ongekeerd diep, maar de krimp ligt in Nederland wat lager dan gemiddeld in de eurozone. En volgend jaar zal er naar verwachting sprake zijn van substantiële groei die echter het verlies van 2020 niet goed zal maken. Waarbij Nederland in haar herstel wat achterblijft bij de ons omringende landen.

De diepte van de crisis en het tempo van herstel hangen niet alleen af van de duur van de coronamaatregelen, maar ook van het vertrouwen dat consumenten en producenten hebben in de economie. De voortekenen zijn ongunstig. Het consumenten- en producentenvertrouwen zijn in maart en april gekelderd. De daling van het producentenvertrouwen was nog nooit zo groot en het consumentenvertrouwen bevindt zich op een historisch dieptepunt. Naarmate de maatregelen langer duren zal het gebrek aan vertrouwen dieper wortelen en zal het herstel van het vertrouwen langer op zich laten wachten.

Het blijven voorspellingen en we zitten er nog middenin. Wat we nu meemaken is nog nooit eerder vertoond. Het is dus koffiedik kijken en de modellen laten zich lastig voorspellen wat er gebeurt als de handrem zo aangetrokken wordt als nu het geval is en de economie van de ene op de andere dag tot stilstand komt.

Zeker is dat veel bedrijven momenteel al hard worden geraakt. Dan gaat het over het hele pakket van wat we de vrijetijdseconomie noemen; de horeca is goeddeels dicht, evenals de cultuursector. Verblijfsrecreatie zoals campings en vakantieparken mogen onder restricties open, maar in de praktijk zullen ook daar veel ondernemers de deuren moeten sluiten. Sportcompetities liggen stil, alles wat met persoonlijke verzorging te maken heeft is gesloten. Door alle sectoren heen zijn er veel bedrijven die last hebben van stagnerende binnenlandse bedrijfsinvesteringen en consumptieve bestedingen en de dalende export. Dat geldt voor de agrarische sector (waarbij er wel grote verschillen tussen deelsectoren zijn), voor de voedings- en genotmiddelenindustrie en voor veel maakbedrijven. Daar is ook vaak de positie in de keten en het type product van belang. De meeste bedrijven

¹ Centraal Plan Bureau, maart 2020: Scenario's economische gevolgen coronacrisis

hebben nu te maken met een meer of minder dalende orderportefeuille. Bedrijven die een kleine productievoorraad hebben vallen daardoor snel stil, anderen kunnen met hun werkvoorraad langer vooruit en gaan de directe gevolgen pas op termijn merken.

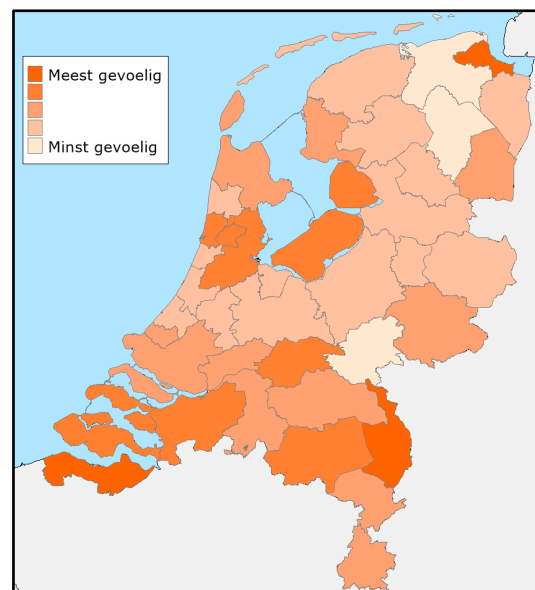
Niet elke sector wordt op dit moment evenredig hard geraakt door de huidige maatregelen. Er zijn ook bedrijfstakken die juist weten te profiteren van de huidige coronamaatregelen. In de onderstaande tabel hebben we een vergelijking gemaakt tussen Noord-Nederland en Nederland als geheel. Bij de bedrijven, waarvan ING verwacht dat deze de grootste terugslag krijgen in volume door Corona, bevindt zich in Noord-Nederland 13,3% van het totale aantal banen en in de rest van Nederland 13,7%. Het Noorden telt relatief veel banen in sectoren die in deze tijd van crisis groeien. Deze oververtegenwoordiging is vooral toe te schrijven aan de zorg.

Tabel 1: mate van economische gevoeligheid voor de coronamaatregelen op basis van de sectorstructuur in Noord-Nederland en Nederland (Bron: ING, LISA en bewerking E&E advies)

	Noord- Nederland	Nederland
Grootste terugval	13.3	13.7
Grote terugval	3.2	3.2
Gemiddelde terugval	15.9	17.6
Beperkte terugval	40.3	41.7
Toename	27.3	23.8

Door het effect van de coronacrisis op sectoren te vergelijken met het aandeel van die sectoren in de economie, heeft Rabobank² een eerste beeld van de regionale economische gevoeligheid voor de coronacrisis gevormd. Uit dit beeld (figuur 1) blijkt dat Noord-Nederland minder gevoelig is voor de huidige maatregelen dan andere regio's in Nederland. Dit wordt met name veroorzaakt doordat Noord-Nederland een oververtegenwoordiging kent van sectoren (Overheid, Onderwijs, Landbouw, Bouw, Delfstofwinning) met (nu nog) een beperkte terugval in volume door de coronamaatregelen. De verschillen binnen Noord-Nederland zijn echter groot. Zo wordt in de studie van Rabobank de regio Groningen-Assen van alle Nederlandse regio's het minst getroffen en de regio rond Delfzijl en Eemshaven het sterkst.

De Noordelijke economie is relatief afhankelijk van overheidsuitgaven en is minder afhankelijk van de export. De stagnerende wereldhandel zou de regio dus iets minder raken. Dalende overheidsinvesteringen zijn pas aan de orde als de belastinginkomsten over een langere periode teruglopen en de overheid gedwongen wordt om de broekriem aan te halen.

Figuur 1: Economische gevoeligheid voor de coronamaatregelen (Bron: Raboresearch)

We hebben dat ook in de afgelopen crises gezien toen landelijk de economie in een recessie dook, terwijl in het Noorden de economische groei iets langer aanhield. Het feit dat het Noorden iets minder heftig reageert op conjuncturele schommelingen betekent dat de schade per saldo mee zou kunnen vallen bij een kortdurende crisis. Houden de coronamaatregelen langer aan en/of wordt 'de anderhalve meter economie van Wiebes' het nieuwe normaal, dan zullen de gevolgen voelbaar worden in de regio, en vaak langer doorwerken. Dat hebben de vorige economische crises aangetoond.

² <https://economie.rabobank.com/publicaties/2020/april/effecten-van-coronacrisis-op-regionale-economieen/>

3. Mogelijke implicaties op de langere termijn

In ons paper beschreven we dat de economie van Nederland en ook die van Noord-Nederland sterker is dan ooit. Het Noorden telde nog nooit zoveel werkgelegenheid en de werkloosheid was ongekend laag. Als deze crisis ons vijf tot tien jaar geleden was overkomen, dan waren we een heel stuk slechter af geweest omdat de financiële crisis en de coronacrisis elkaar dan hadden versterkt. We kunnen deze crisis beter verwerken.

Hoewel de uitgangssituatie van Noord-Nederland op macroniveau dus relatief goed is, wordt het zo langzamerhand steeds zichtbaarder dat de coronacrisis diepe sporen zal nalaten in de omvang en eigenschappen van de Noord-Nederlandse economie. Zoals al eerder aangegeven zal de lengte waarin de huidige coronamaatregelen nog van kracht blijven én de wijze waarop de anderhalf meter economie gestalte krijgt, bepalend zijn hoe diep deze sporen zullen zijn. Voor beleidsmakers- en beleidsbepalers in het Noorden is het dan ook zaak nu al na te denken over verschillende toekomstscenario's en bijbehorende handelingsperspectieven, zodat het landsdeel goed is voorgesorteerd en snel in actie kan komen wanneer het herstel zich aandient. Nu ligt de nadruk nog vooral op het compenseren, straks gaat het accent verlegd worden naar investeren vanuit een nieuwe werkelijkheid en waar mogelijk met de crisis als hefboom. Om er in het perspectief van de brede welvaart beter uit te komen dan ooit tevoren. Hieronder wordt ingegaan op een aantal dimensies die in onze ogen richtinggevend zullen zijn voor deze scenario's.

Gedragsverandering: oude patronen worden doorbroken

Des te langer het huidige maatregelenpakket aanhoudt, hoe waarschijnlijker het wordt dat de coronacrisis zal leiden tot nieuwe gedragspatronen. We zien dat werknemers nu op grote schaal gedwongen thuiswerken en de (digitale) vaardigheden opdoen die hiervoor nodig zijn. Dit versnelt het gebruik van technologische hulpmiddelen. Een aanzienlijk deel van de economische activiteiten draait op deze wijze 'gewoon' door. Het is dan ook niet ondenkbaar dat we ook na de coronacrisis hier blijvend gebruik van zullen blijven maken. Een situatie waarin digitaal contact veel meer complementair is aan fysiek contact of zelfs een substituut vormt. Dit kan een blijvend effect hebben op ons mobiliteitsgedrag, maar ook op ons woongedrag of de eisen die we stellen aan de plek waar we werken. We lezen al jaren dat afstand steeds minder ter zake doet en dat de overloop vanuit de Randstad naar onder meer het Noorden eraan zit te komen. Alleen bleef de afstand naar en fysieke nabijheid van werk en voorzieningen in de Randstad een sterkere keepfactor dan de aantrekkingskracht die het Noorden had. Nu we in een aantal sectoren gewend raken om meer op afstand te werken met collega's en klanten, biedt dat nieuwe mogelijkheden voor het Noorden om haar assets van rust en ruimte te gelde te maken en voor de cottage industry om eindelijk vol tot bloei te komen. Daar kan een nieuw stimuleringsbeleid op gevoerd gaan worden.

Wat betreft het werken zal er anders worden aangekeken tegen het concept kantoor (het einde van de kantoortuin?) en zal de vraag naar vaste werkplekken en dus kantooruimte afnemen. We zien nu al dat bedrijven hun beslissingen ten aanzien van nieuwe kantoren uitstellen omdat zij eerst willen weten wat de behoefte zal zijn na de crisis (kwantitatief en kwalitatief). Dit vraagt mogelijk een aanpassing van visies op, strategieën voor en programmering van werklocaties van de lokale en regionale overheden.

Ondernemers worden nu in één klap tot stilstand gebracht en zijn genoodzaakt om op een radicaal andere wijze na te denken over het genereren van inkomsten en het herstellen van ketens. De verschuiving van omzet naar e-commerce, die de detailhandel al langer parten speelt, komt nu bijvoorbeeld in een stroomversnelling. Het Noorden telt al duizenden webwinkels en dat worden er snel meer. Er moest een crisis aan te pas komen, maar retailers zijn zich nu overal aan het verenigen in digitale commerciële omgevingen en collectieve bezorgdiensten. Het beeld van onze binnensteden zou wel eens drastisch kunnen wijzigen en moeten we de centra met hun monocultuur nu snel transformeren naar multifunctionele woon-werklocaties om de kaalslag op te vangen. Voor deze transformatieprocessen is een regierol van de overheid gewenst en ook in de e-commerce ontwikkeling en digitaliseringsstrategie van bedrijven kan de overheid (via haar ondernemersinstrumentarium) een stimulerende rol vervullen.

Een ander effect van 'social distancing' is dat bedrijven worden gedwongen op andere wijze de onderlinge informatie- en kennisoverdracht te organiseren, omdat er maar zeer beperkt fysiek contact mogelijk is. Ook hier geldt dat wanneer de huidige situatie langer aanhoudt, dit kan leiden tot het (gedeeltelijk) wegvallen van huidige agglomeratie- en clustervoordelen. Fysieke nabijheid speelt dan immers een minder belangrijke rol in de kennisoverdracht en ook hier zal digitaal contact in toenemende mate als substituut gaan dienen. In de scenario's zou dit een belangrijke variabele moeten zijn die vervolgens vertaald kan worden naar het economische beleid van de lokale en regionale overheden (meer specifiek het digitaliseringsbeleid of het clusterbeleid).

Diversificatie en (overheids)regulering

Als de huidige coronacrisis iets duidelijk heeft gemaakt is dat waardeketens zeer efficiënt zijn ingericht, maar dat het systeem kwetsbaar is wanneer één schakel in de keten gecompromitteerd wordt. Het juist in time principe heeft er voor gezorgd dat hele ketens snel tot stilstand kwamen. Ook hebben we gemerkt dat we (te) sterk afhankelijk zijn van de productie en toelevering uit het buitenland en dat waardeketens geografisch zeer versplinterd zijn. Of dit zal leiden tot het op grote schaal terughalen van productie naar Nederland (reshoring) of Europa en tot het clusteren van waardeketens is twijfelachtig. Een strategie die wellicht vaker ingezet gaat worden, is de diversificatie van de leveringsketen. Bedrijven ervaren nu zelf een stevige (financiële) noodzaak om tot een herontwerp van toeleveringsketens te komen. Niet alleen ten aanzien van de spreiding van risico's (niet langer op één paard wedden en zelf meer in control zijn), maar ook als het gaat om het gebruik van andere materialen. Als er dan toch nieuwe en robuustere ketens worden ontworpen, dan is de kans groter dat dat ontwerp gebaseerd zal zijn op meer circulaire principes. Een beweging van glocalisering was al aan de gang voor de crisis, alleen betrof het een nog bescheiden economische onderstroom. Mainstream zal het wel niet worden, maar de kans is groot dat veel ondernemers beter zullen kijken naar de kansen voor verbinding en afzet in de regio. Het kan in elk geval een extra stimulans betekenen voor het streekproduct.

In de post-corona situatie is het maar de vraag in hoeverre 'oude' economische wetten als het streven naar efficiëntiewinst en maximaliseren van schaalvoordelen snel weer de overhand gaan nemen in de besluitvorming. De mens heeft over het algemeen niet een heel goed geheugen voor crises en risico's. Maar wellicht zorgt de crisis voor het momentum om diversiteit, regionalisering, circulariteit en inclusiviteit in het ontwerp van ketens (zwaarder) mee te laten wegen en kan een stimulerende inzet vanuit de overheid daar ondersteunend aan zijn.

Verandering én herwaardering van onze economische en maatschappelijke waarden

Het verleden leert dat een stevige crisis het middel is voor vernieuwing van de economie en verschuiving van paradigma's. Ook de bovenstaande effecten zijn het gevolg van de hefboomwerking van een crisis. Bovendien kan het ingrijpen op de herwaardering van maatschappelijke en economische waarden. We zien nu al een maatschappelijke tendens ontstaan waarin anders naar beroepen wordt gekeken. Wellicht leidt dit daadwerkelijk tot een herwaardering van de 'heldenberoepen' zoals in de zorg, het basisonderwijs, de schoonmakers en de vakkenvullers, en wordt deze heldenstatus van nu omgezet in geldelijke waardering in de toekomst. Daarnaast zal het eeuwig streven naar economische groei onder druk komen te staan. Een situatie waarbij efficiëntie en prijs niet langer een doorslaggevende rol spelen in wat we nastreven, maar waarin bijvoorbeeld solidariteit en duurzaamheid drijvende factoren zijn. Niet alleen in relatie tot de volksgezondheid zoals nu het geval is, maar bijvoorbeeld ook in relatie tot de energietransitie en de klimaatopgave.

4. Betekenis voor de economische opgaven van het Noorden

We eindigen onze analyse met de beschrijving van de kernopgave die wij zien voor Noord-Nederland en zoals verwoord in ons paper Stand van de Noord-Nederlandse economie: ontwikkel een brede en langjarige koers voor Noord-Nederland, gebaseerd op nieuwe uitgangspunten.

Ook in het licht van de huidige COVID-19 problematiek blijft deze oproep (en gehanteerde uitgangspunten) onverminderd van kracht. Juist nu is economische ontwikkeling ten dienste van de brede welvaartsontwikkeling van groot belang. De huidige coronacrisis zal leiden tot meer armoede en vooral ook tot een grote inkomens- en sociale ongelijkheid. Met andere woorden, het zet onze welvaart in brede zin zwaar onder druk.

Deze crisis onderstreept het belang van het vergroten van de wendbaarheid en de weerbaarheid van de beroepsbevolking. Veel banen en vaak zelfs carrières kunnen nu versneld verdwijnen en dat vraagt veel veerkracht van mensen. Zeker in de ijle economie van delen van Noord-Nederland liggen de alternatieven niet voor het oprapen. Niet alleen omdat het onvermijdelijk is dat een deel van de beroepsbevolking haar baan zal gaan verliezen, maar ook zullen de noodzakelijke aanpassingen van businessmodellen andere competenties en vaardigheden van arbeidskrachten vragen. We moeten investeren in wendbaarheid en weerbaarheid zodat zoveel mogelijk mensen de gevraagde aanpassingen weten te maken en het brede welvaartsniveau voor iedere inwoner in Noord-Nederland op peil blijft. Op dit moment neemt namelijk de ongelijkheid toe en groeit de armoede.

Ook voor ondernemers zijn wendbaarheid en weerbaarheid sleutelbegrippen. Dat heeft de crisis wel duidelijk gemaakt. We zien nu grote verschillen in creativiteit en reactiesnelheid tussen enerzijds de echte ondernemende ondernemers en anderzijds de ‘mensen met een eigen bedrijf’. Ondernemers die nu in versneld tempo innoveren en anderen die stilvallen. En ook de weerbaarheid is in veel gevallen een zwak punt gebleken. Dit geldt vooral voor veel zzp-ers en micro ondernemingen die door hun positie in de keten of de markt ook in tijden van hoogconjunctuur niet in staat waren om reserves op te bouwen. Daar vindt nu een grote *shake out* plaats. Maar ook grotere bedrijven blijken minder weerbaar dan gedacht, omdat zij erg afhankelijk bleken van één klant, een leverancier of markt. Kenmerk van kleinere ondernemingen is dat zij in de creatie van waarde vaak sterk afhankelijk van elkaar zijn. Nog meer dan in andere regio's is het in Noord-Nederland dan ook zaak dat ondernemers weerbaar en wendbaar zijn en zich kunnen aanpassen aan de coronamaatregelen (en daarmee gepaarde verandering van gedragspatronen). Alleen zo zullen de waardeketens in het Noorden overeind blijven. Ondernemerschap en innovatie vragen de komende jaren derhalve blijvende aandacht.

Het zal vooral een uitdaging worden om iedereen mee te kunnen laten doen in de versnelde digitalisering die nu optreedt. Enerzijds omdat niet iedere onderneming en of arbeidskracht over de juiste digitale vaardigheden beschikt, anderzijds omdat een groep bedrijven en arbeidskrachten niet de middelen of vaardigheden heeft om deze transitie te maken. De toegankelijkheid van breedband is overwegend goed in Nederland. Het gaat meer om de digitale geletterdheid van mensen die ervoor zorgt dat ze de transformatie niet goed kunnen doorlopen. Voor deze groep zal nagedacht moeten worden hoe ze te bekwamen in deze digitale vaardigheden of door een vangnet te bieden.

Het is moeilijk te voorspellen hoe hard de economie van Noord-Nederland geraakt zal worden en hoe fundamenteel deze ingrijpt in de structuur en het functioneren van de economie. Om hierin de juiste keuzen te maken is het zaak om na te denken over de verschillende toekomstscenario's en deze uit te werken en te vertalen naar handelingsperspectief gericht op versterking van de economie op de langere termijn. Wij hebben getracht hier de eerste bouwstenen voor aan te leveren. We hebben daarin laten zien dat de crisis natuurlijk een stevige en acute economische neergang veroorzaakt en ons misschien wel in een langdurige recessie brengt. Tevens biedt de crisis een uitgelezen kans om als hefboom te dienen om transities te versnellen en de economie te stoelen op andere waarden en daarmee een nog grotere bijdrage te leveren aan de brede welvaart van het Noorden.